

ВСТУП

Воскресіння і Вознесіння Господа Ісуса Христа спонукало апостолів іти у світ і звіщати Євангеліє. Ключовою подією для початку проповідництва став день П'ятидесятниці. Святий Дух, зійшовши на апостолів, зробив з них ловців народів. Однак, почавши проповідувати, апостоли зіткнулись з певними труднощами. Народи, до яких вони приходили, потребували, аби Воскресіння Христове звіщалось їм з прийняттям їхніх культурних та звичаєвих ознак. Так виникла потреба інкультурації, з якою чи не вперше зустрівся апостол Павло, проповідуючи в Афінах. Та свою місію апостоли виконали бездоганно і передали, аби її продовжили їх учні.

Учні апостолів опинились в значно складнішій ситуації, оскільки культура народів, серед яких вони проповідували, була здебільшого елліністичною, тому виникала потреба ще більшого проникнення євангельської благовісті в це культурне середовище, аж до прийняття і преображення науково-філософської спадщини. Інкультурація в основних формах тривала від початку III до кінця IV ст. Цей період характеризується дискусіями навколо Божества Другої Особи Божої. Отці Церкви опинились перед потребою точно і докладно в'яснити у що саме вірить Церква. Період III і IV ст. настільки важливий в історії християнства, що важко уявити розвиток та існування Церкви без вираження спільної віри Отцями на I Вселенському Соборі. Нікейський символ віри, а пізніше вже Нікео-Царгородський, став путівником істинного розуміння і почитання Триєдиного Бога, Тройці єдиносущної і нероздільної.

Найбільший вклад у сповідування віри зробили св. Атанасій Олександрійський та Отці-кападокійці. Вони відкинули аріанську ересь про тварність Сина, Його неподібність Отцю, і тільки в понятті ομοούσιος – єдиносущний бачили єдиний захист віри в Пресвяту Тройцю. Для Григорія Богослова Атанасій Великий був «істинним Божим чоловіком і великою трубою істини, Святим, поборником Слова, бронєю Церкви і наріжним каменем», об який спотикались всі противники Нікейського собору. Він єдиний боронив віру настільки мужньо, що його подвиги подивляла трійця кападокійців, яка, розпочату справу ще на соборі у Нікеї, доведе до кінця.

Дипломна робота торкнеться лише періоду початку III і кінця IV ст. Події II Вселенського Собору не будуть висвітлені у даній праці, адже цей собор лише засвідчив те, що вже буде сказано, і став підсумком дискусій навколо Божества Сина Божого. Тому ми розглядатимемо лише богословські дебати, які виникли до скликання Нікейського собору, і боротьбу, що зав'язалась після нього.

Структура дипломної роботи є наступною: вступ, два розділи, висновок та список використаної літератури.

Метою дипломної роботи стала спроба зібрати стисле дослідження того, як розвивалось тринітарне богослов'я у III – IV ст., з дослідженням богословських дискусій, які виникли через прийняття терміну ομοούσιος для ствердження єдиносущності Сина і Отця.

Предметом нашого дослідження будуть твори безпосередніх представників і свідків того періоду, а особливо св. Атанасія і св. Василія Великого. А також деякі дослідницькі матеріали, що розкривають дану тематику.

Об'єктом дослідження є питання єдиносущності Отця і Сина, тобто термін ομοούσιος, який виражає зв'язок Сина з Отцем.

Актуальність обраної нами теми полягає в тому, щоб, заглянувши у спадщину святих Отців, почерпнути з їх досвіду викладу і сповідання віри. Патристична доба є настільки цікавою і актуальною для сучасного покоління християн і Церкви, що на досвіді святих Отців можемо вчитися справжнього сповідання віри і побачити, які саме методи захисту і вираження віри були застосовані, адже для цього було використано надбання тогочасної науки. Можливо їх досвід допоможе і нам, в сучасності, застосувати наукові надбання так, аби з їх допомогою виражати істину у сповіданні Троїчного Бога. Перший розділ нашої праці носить назву «Філософсько-історичний контекст виникнення терміну ομοούσιος». У цьому розділі ми спробуємо зрозуміти філософсько-історичне тло виникнення основного терміну християнської віри – терміну ομοούσιος та ідеї, яка з ним пов'язана, тобто єдиносущності. Цей термін має філософське навантаження, оскільки його коренем є поняття ουσία, тобто сутність, тому потрібно дослідити, де і в яких значеннях цей термін використовували античні мислителі. Це питання розглянемо у першому пункті даного розділу. У другому і третьому пунктах представимо невдалі спроби застосування терміну ομοούσιος у богослов'ї, а також і те, до яких наслідків привело його вживання через єретичне наповнення у вченнях Савелія і Павла Самосатського. Четвертий пункт познайомить нас з особою Оригена і його субординаціоністичним характером вчення про Пресвяту Тройцю, а також з його сприйняттям і розумінням терміну ομοούσιος.

Другий розділ дипломної роботи – «Богословське значення терміну ομοούσιος» – складатиме основу всієї праці, оскільки він представлятиме богословське формування і становлення терміну ομοούσιος у церковних колах. Перший пункт розглядатиме питання зв'язку терміну ομοούσιος із ἐκ τῆς οὐσίας τοῦ Πατρὸς та богословське значення цих термінів для Отців Нікеї. Тут буде висвітлено роль Західної Церкви і її розуміння проблематики, що виникла на Сході, а також представлено богослов'я Атанасія Великого, як носія і захисника нікейського богослов'я. Другий пункт розкриє проблематику виникнення і боротьби антинікейської партії, яка утворилась внаслідок перемоги ідеї єдиносущності на I Вселенському Соборі. Опозиція з боку аріан і консервативних єпископів створила сильний спротив існуванню нікейської термінології у вигляді переслідувань прихильників Нікейського собору, а також у спробах замінити Нікейський символ віри новими віросповідними формулами. У третьому пункті буде вияснено, як саме було завершено тринітарні дискусії навколо Божества Сина на основі праці Отців-кападокійців. Вони розкриють правдивий сенс основної термінології нікейського віровизнання, а зокрема це виявиться у розмежуванні та наповненні новим змістом термінів ουσία і ὑπόστασις. У розмежуванні саме цієї термінології, поняття ομοούσιος отримує своє істинне значення, без можливості подальших єретичних тлумачень.

У ході написання дипломної праці було застосовано кілька методів, а зокрема, метод аналізу, синтезу і порівняння. За допомогою методу аналізу ми дослідили декілька творів святих Отців патристичної доби. Метод синтезу дав змогу зібрати та згрупувати матеріали, отримані через аналіз творів Отців Церкви та інших джерел, на основі яких ми звершили дану наукову працю. Також за допомогою методу порівняння ми спробували прослідкувати розвиток і сприйняття основного терміну східнохристиянського богослов'я – ομοούσιος.

Бібліографія, яку було використано для дослідження даної проблематики, є досить широкою, а тому великих проблем у пошуку літератури для звернення дослідження не виникло. Стосовно історіографії досліджуваної проблеми, слід зазначити, що існує надзвичайно мало праць сучасних дослідників на дану тематику українською чи російською мовами, тому ми були змушені звернутись до літератури початку ХХ століття, а саме до праць російських авторів В. Болотова, А. Спаського, В. Поснова, А. Лебедева та інших. Джерельною базою стали твори св. Атанасія Олександрійського і св. Василя Великого.

Дипломна робота не є останньою у дослідженні проблематики, яку ми спробували проаналізувати і зібрати в невелику за обсягом працю, та вона повинна слугувати поштовхом для тих, хто надалі буде розвивати і досліджувати цю тему.

ВИСНОВКИ

У дипломній роботі ми спробували провести стисле дослідження того, як в історії Христової Церкви відбувалось становлення і прийняття до богословського вжитку терміну ομοούσιος. Саме з його допомогою прихильники Нікейського собору прагнули відстояти ідею єдиносущності Осіб Тройці, на противагу аріанській ересі про тварність Сина і Його неподібність до Отця. Для даного дослідження ми використали твори святих Отців III і IV ст., а також іншу дослідницьку літературу, яка пов'язана з в'ясненням суперечок того періоду.

У першому розділі ми звернули увагу на історичне підґрунтя, з якого походить поняття ομοούσιος, і пізніше його пов'язання з єретичними вченнями про Пресвяту Тройцю, які в різний спосіб прагнули зберегти монархію Бога.

Термін ομοούσιος в своїй основі має поняття ουσία (сутність), яке було запозичене з аристотелівської філософії про перші сутності (грец. – πρῶτη οὐσία) і другі сутності (грец. – δευτέρα οὐσία) Для Аристотеля сутності не були чимось надприродним, як у Платона, але сутності є в світі. Перші сутності – це конкретні об'єкти, які мають своє існування, а другі сутності складають лише якусь абстрактну ідею, яку можемо уявити, але якої не існує. Тому своє значення термін ομοούσιος отримував від того, який саме зміст було вкладено в поняття ουσία. Частина ομοο вказувати на тотожність. Тому, коли Савелій вживав поняття сутності до Божественної Монади, то стверджував, що Вона є єдиною. Монада не могла розділитися на множину, а тому виражала Себе за допомогою неіпостасних осіб, які не мають самостійного існування. Ці особи – лише тимчасові вияви Монади. А оскільки особи є виявами однієї Монади, то в цьому значенні, Вони – єдиносущні між собою.

Для Павла Самосатського термін ομοούσιος вказував на тотожність сутності і це в суті є позитивним визначенням, але при цьому він руйнував Троїчність Осіб Божих. Син – це неіпостасна Премудрість, яка існує в Отці, як Його сила чи знання. Ця сила перебувала у зв'язку з простою людиною Ісусом. Λόγος Отця не вселився в Нього, але утворив з Ісусом деякий моральний союз. Сутністю тут називається Отець, і Син, і Святий Дух, тому, коли вживається ομοούσιος, цей термін виражає лише тотожність сутності, при цьому нівелюючи будь-яке іпостасне буття Осіб Тройці. А оскільки Син є неіпостасною силою, що перебуває в Отці, то тому Вони – єдиносущні.

Противником монархічних ідей виступив Ориген. Він визнає Сина Богом, який родиться

не'ек τῆς οὐσίας τοῦ Πατρὸς, а з волі Отця. Він навіть спробував розрізнити поняття οὐσία і ὑπόστασις, аби відстояти іпостасне буття Осіб, але в основному вони залишились взаємозамінні. Акцентуючись на іпостасності, Ориген мало приділяє уваги вираженню Їх єдності. Ориген уникнув шляху до єресі, але став на шлях субординаціонізму. Син є промовлений Отцем, тому є меншим, другим Богом (грец. – δεῦτερος Θεός), який не вповні, а лише співволодіє сутністю Отця. Співволодіння сутністю дає можливість Синови бути οἰοούσιος τῷ Πατρὶ, тобто єдиносущним із Отцем. Таким чином, уникнувши арианства, Ориген представляє субординаціонізм, в якому не враховує рівності Божих Осіб.

У другому розділі була спроба розкрити богословське значення терміну οἰοούσιος, який йому надали противники арианства. На I Вселенському Соборі οἰοούσιος в поєднанні з поняттям'ек τῆς οὐσίας τοῦ Πατρὸς (із сутності Отця) підкреслювалося, що Син не є одною із тварних істот, але Він родиться із сутності Отця і таким чином уникає підпорядкування, применшення перед Отцем (субординаціонізму), бо Він єдиносущний Отцю. Проблемою нікейського віровизнання є те, що собор не приділяє особливої уваги і термінологічно не окреслює самотійного буття Осіб Тройці. Божественна сутність в нікейському богослов'ї дорівнює Отцю, а це породжувало апорію, що Син родиться із своєї сутності також. Тому на II Вселенському Соборі'ек τῆς οὐσίας було відкинуто. З прийняттям οἰοούσιος стверджувалась тотожність сутності Осіб і одночасна Їх роздільність, оскільки один суб'єкт може бути οἰοούσιος лише до когось іншого, а цим підривалось савеліанство. Розрізнення понять οὐσία і ὑπόστασις ще не було, тому вони довго були взаємозамінними і таким чином створювали причину, аби виступати проти нікейського символу віри.

Великої підтримки собору в Нікеї надав Захід. Саме його зусиллями термін οἰοούσιος став зрозумілим імператору і прийнятним Отцями Сходу. Представники Західної Церкви, зокрема Осія Кордубський, розуміли цей термін в значенні, що Син є unius substantiae з Отцем, тобто єдиносущним Отцю, згідно з тим значенням, яке бажали вкласти в οἰοούσιος. А тому робили все, аби його зрозуміли на Сході, спочатку в особі св. Олександра Олександрійського, а пізніше св. Атанасія Великого. Ідея подобосущності, яка з'явилась після завершення собору в Нікеї серед оміусіан, була непринятною, бо вона виражала єдність понять рівно кількісних, а тому не могла застосовуватися до питання про сутність, оскільки в питанні сутності мова може іти лише про тотожність. Для Атанасія Син – це сяйво від світла, бо як одне не віддільне від іншого і є тої самої природи, так є Син із Отцем. Саме в цьому значенні Син є єдиносущний з Отцем. При чому розрізнення між οὐσία і ὑπόστασις у Атанасія немає.

Відсутність розрізнення термінології у Нікеї породило після собору великі проблеми через осуд і відкинення соборової термінології. Нікейське віровизнання звинуватили в прихованому савеліанстві і матеріалістичному підтексті. З'являються нові формули, які ще більше погіршують ситуацію і непорозуміння. II Сирійська формула, заборонивши вживання οἰοούσιος і οἰοοῦσιος, висловила за неподібність Сина до Отця, що спричинило розкол серед антинікейців на оміусіан і аномеїв. Оміусіани, стверджуючи подобосущність Сина, були ближчими до нікейського визнання, а тому помалу пішли на зустріч Нікеї. Однак, щоб ситуацію змінити у свій бік, нікейцям потрібно було розрізнити і докладно в'яснити нікейську термінологію. Вперше це вдалось здійснити Отцям-кападокійцям. Вони, вийшовши з оміусіанського середовища ще до II Вселенського Собору, розрізнили поняття οὐσία і ὑπόστασις. Термін οὐσία у кападокійському богослов'ї

закріплюється виключно для окреслення поняття Божої сутності як чогось спільного усім Особам Тройці (грец. – τὸ κοινὸν), а ὑπόστασις – індивідуальне буття Осіб Тройці (грец. – τὸ ἴδιον, ἡ ἰδιότης). Іпостасі – це досконалі, самостійні Особи, які володіють однією сутністю, спільною для усієї Тройці. При такому підході є неможливий тритеїзм, бо цього не дозволяє єдність Божества, а розділення Іпостасей не допускає савеліанського злиття.

Тому після довгих дискусій Отці-кападокійці вперше достатньо правильно вяснили вчення про Пресвяту Тройцю, без нахилів у якусь з ересей. Термін οἰοούσιος, при розрізненні понять οὐσία і ὑπόστασις, набрав свого істинного значення, оскільки почав виражати єдиносущність рівних між собою Осіб Тройці, які є причасними до однієї Божественної сутності.

При написанні дипломної роботи великих проблем з пошуком літератури не виникло, оскільки існує велика кількість джерел і дослідницької літератури українською та іноземними мовами.

Потрібно сказати, що наша праця не є чимсь остаточним і кінцевим у вирішенні обраної проблематики. Потрібні подальші дослідження і вивчення джерел, аби глибше зрозуміти і викласти суть тріадологічних дискусій. Наша праця повинна послугувати поштовхом до подальших досліджень і напрацювань.